

5. Вторинне застосування мови права: юридичні терміни у науковому дискурсі.
6. Вторинне застосування мови права: юридичні терміни у рекламному дискурсі.
7. Вторинне застосування мови права: юридичні терміни у літературному дискурсі.
8. Гібридні різновиди юридичного дискурсу.
9. Асиметричний характер судового дискурсу: рівень судового етикету.
10. Асиметричний характер судового дискурсу: рівень порядку слідування.
11. Асиметричний характер судового дискурсу: лінгвістичний рівень (лінгвістичні атрибути влади).
12. Запитання та ступінь інформаційного контролю під час допиту.
13. Маніпулятивний характер судового дискурсу.
14. Агресивність судового дискурсу.
15. Національна специфіка судового дискурсу: рівень судового етикету.
16. Національна специфіка судового дискурсу: маніпулятивний рівень.
17. Природа та статус навідних запитань.
18. Сугестивний характер допиту.
19. Пресупозиції в дискурсі судового захисту.
20. Пресупозиції в дискурсі судового обвинувачення.

Параметри, що визначають причини й характер мовленнєвого конфлікту (за В. С. Третяковою):

1) безпосередні учасники конфлікту, чия поведінка зумовлена комплексом зовнішніх (*соціальних — традиції і норми певної етнокультурної спільноти або професійної групи, конвенції, усталені в певному соціумі, соціально значущі й засвоєні особою схеми мовної поведінки, соціальні ролі комунікантів відповідно до їх соціального статусу, професії, національної належності, освіти, віку тощо*) і внутрішніх (*психологічних — тип особистості (психологічний і комунікативний), інтереси, мотиви, інтенції, настанови й погляди учасників конфлікту*) чинників; 2) мова та мовлення, які також співвідносяться як явища зовнішнього і внутрішнього порядку. Соціальна суть мови, її конвенціональна природа дають можливість розглядати мову як код, єдиний для всіх носіїв мови, який створює умови для їх порозуміння. Мовлення — явище індивідуальне, залежне від автора-виконавця, це творчий і неповторний процес використання ресурсів мови.

Щодо першого параметра, то соціальні й індивідуальні властивості особистості формують певний стійкий **стиль соціальної поведінки в конфліктних ситуаціях** (за А. В. Дмитрієвим): 1) *деструктивний* (суб'єкт спілкування схильний до розгортання конфлікту та його посилення, підпорядкування іншої людини, її інтересів своїм, приниження іншої сторони до повного її пригнічення і руйнування. У побуті — це егоїст, призвідник суперечок і скандалів; в установі — кляузник, пліткар; у натовпі — ініціатор безладів і руйнівних дій); 2) *конформний* (суб'єкт спілкування пасивний, схильний поступатися, підкорятися); 3) *конструктивний* (суб'єкт спілкування прагне загасити конфлікт, знайшовши рішення, прийнятне для обох сторін). В. Г. Норакидзе описав три **психологічні типи комунікантів**: *цілісні з динамічною настановою, конфліктні зі статичною настановою й імпульсивні з варіабельною настановою*. Другий тип характеризує внутрішні й зовнішні конфлікти, глибокі й інтенсивні емоції, швидке їх виникнення, зміни на-

строю, імпульсивність, неврівноваженість у поведінці, песимістичність, страх і дифузна тривожність, потреба в агресії, трудність пристосування до середовища, упертість тощо.

Спираючись на ознаки, що виявляються у певному соціальному та психологічному типі поведінки й істотно впливають на вербальну поведінку людини, виокремлюють три **типи особистостей на основі їх комунікативних настанов** (готовність суб'єкта до певного бачення дійсності, певним чином сприймати, розуміти, оцінювати й реагувати на неї) (за В. С. Третьяковою): *настанова на конфлікт, конфронтацію* (конфліктний тип корелює з деструктивним і грубо-статичним типами); *настанова на усунення, невтручання* (конформістський тип корелює з конформним і варіабельним типами); *настанова на співпрацю, кооперацію* (гармонійний тип корелює з конструктивним і цілісним типами).

На думку В. С. Третьякової, відповідно до другого параметра конфлікт як комунікативна подія може бути представлений такими одиницями, як: **сценарій**, що відображає розвиток у межах стереотипної ситуації “основних сюжетів” взаємодії, та **мовленнєвий жанр** із прописаними лінгвістичними структурами. Сценарна технологія дає можливість простежити стадії розвитку конфлікту: його зародження, розвиток, кульмінацію, спад і вирішення. Аналіз конфліктного мовленнєвого жанру показує, які мовні засоби вибрали сторони конфлікту залежно від своїх інтенцій. Сценарій закріплює стандартний набір способів дій і їх послідовність у розвитку комунікативної події, а мовленнєвий жанр будується за відомими тематичними, композиційними і стилістичними канонами, закріпленими в лінгвокультурі. Знання сценаріїв конфліктного типу взаємодії і відповідних мовленнєвих жанрів забезпечує передбачуваність мовленнєвої поведінки в ситуаціях спілкування.

Обмін мовленнєвими діями учасників спілкування має свою назву в комунікативній лінгвістиці — **комунікативний акт**. У **конфліктному комунікативному акті** (ККА) В. С. Третьякова виділяє три фази. У *докомунікативній фазі* ККА — назрівання

конфлікту — відбувається усвідомлення його учасниками наявних суперечностей між їх інтересами (поглядами, мотивами, настановами, цілями, знаннями), обидва суб'єкти починають відчувати конфліктність ситуації й готові вчинити мовленнєві дії один проти одного. У *комунікативній фазі* — розвиток, кульмінація і спад конфлікту — відбувається реалізація всіх докомунікативних станів суб'єктів: обидві сторони починають діяти у своїх інтересах на шкоду іншій стороні, використовуючи конфліктні мовні (лексичні, семантичні, граматичні) і мовленнєві (конфронтаційні мовленнєві тактики, відповідну невербаліку) засоби. *Посткомунікативна фаза* — вирішення конфлікту — характеризується наслідками: небажані або несподівані мовні реакції або емоційні стани сторін конфлікту, залежно від “шкідливості” вживаних конфліктних засобів учасниками ККА.

Зупинимося на основних одиницях мови: лексичних, семантичних і граматичних, що використовуються в комунікативній фазі ККА, і розглянемо їх конфліктні властивості, які виявляються у тексті, — мовні сигнали (маркери) конфлікту (типологія мовленнєвих конфліктів на основі рівневого параметра (за М. Д. Голєвим).

Лексико-семантичні маркери. Недоцільне вживання нерозчленованого словесного знаку традиційно кваліфікується як неусунена контекстом багатозначність, що може стати перешкодою у спілкуванні й приводом для мовленнєвого конфлікту, комунікативної невдачі або непорозуміння. Найбільш гострими є конфлікти, пов'язані з антиномічним співвідношенням плану вираження і плану змісту мови: мова кінцевим числом засобів прагне виразити смислову нескінченність; носії мови не завжди успішно вирішують асиметрію мови й кожного окремого мовного знаку, звідси у функціонально-мовній сфері виникають перешкоди й конфлікти, пов'язані з нерозумінням, недорозумінням, не-так-розумінням, амбівалентним розумінням тощо (типологія мовленнєвих конфліктів на основі антиномічного параметра (за М. Д. Голєвим). Завдання

адресата — усвідомити намір співрозмовника, розшифрувати, “вирахувати” його (імплікатури (приховані смисли) спілкування, на думку П. Грайса, мають властивість “вираховуватися”). Залежно від точності вирахування прагматичного значення визначається характер вербальної і/або поведінкової реакції адресата та якість акту комунікації — у зоні гармонійного або дисгармонійного спілкування.

Проілюструємо зазначене конфліктною ситуацією, виникнення та розвиток якої було спровоковано текстом оголошення, що було розміщено на касі, де здійснюється сплата за комунальні послуги.

Каса працює:

Щоденно: з 8-00 до 19-00

Субота: з 9-00 до 15-00.

Як бачимо, текст містить інформацію про час роботи закладу, тобто експлікує інформативний намір автора. Водночас у цьому тексті імпліцитно подана й імперативна ілокуція автора, мета якої визначити поведінкову реакцію адресата (сплатити у встановлений час). Оголошення має цілком необразливий зміст, сприйняття та інтерпретація якого, однак, спровокували мовленнєвий конфлікт автора й адресата:

- *Я можу сплатити завтра? [тобто в неділю]*
- *Ні, не можете.*
- *Чому?*
- *У вас неділя — вихідний день?*
- *А ми що ж, по-вашому, маємо без вихідних працювати?*
- *Але ж тут не написано, що неділя — вихідний день.*
- *А навіщо писати? Усім і так зрозуміло.*
- *Ні, не зрозуміло. Якщо б було зрозуміло, я б не питала.*
- *Усім зрозуміло, тільки вам незрозуміло.*

Як показує діалог, текст оголошення містить потенціал його множинної інтерпретації: 1) орієнтація на експліцитно виражений зміст (буквальне розуміння — опора на семантику ключового слова *щоденно*; 2) орієнтація на прийняті в соціумі традиції, тобто конвенціональне розуміння. Цей вид інтерпретаційної

ності”, або “авторське ми”, яке вносить відтінок співрозмови з адресатом;

- особливе використання морфологічних форм, що вказують на партнера з комунікації: зокрема займенників 2-ї ос. “ти” і “ви”, 3-ї ос. “він”, “вона”; дієслівних форм 2-ї особи множини та однини (імперативні вислови з такими дієсловами поза орієнтацією на соціальні стосунки партнерів спілкування або вік співрозмовника сприймаються як відступи від норми);
- особливе використання морфологічних форм, що вказують на партнера з комунікації: зокрема використання форми множини для вираження **деспективного**, зневажливого ставлення до 3-ї ос. чи якоїсь людини загалом: — *Де начальник? — Вони затримуються.* “— Что вы, они вечерами никуда не ходят! — заговорили в очереди. — Они газеты читают” (В. Шукшин “Обида”). У сфері вираження оцінного ставлення до людей застосовують також родові форми займенників. Займенник середнього роду *воно*, вжитий замість *він* або *вона*, має відтінок пестливості або зневажливості;
- використання займенників 2-ї ос. *ти*, *Ви*, *ви* замість займенника 1-ї ос. множини *ми* (множина лояльності). Йдеться насамперед про ситуацію, коли адресант хоче зробити зауваження щодо недоліків, помилок, недоопрацювання тощо. Наприклад, підлеглому замість фрази *Ти з цим завданням не впорався* можна сказати: *Ми з цим завданням не впорались*. Друга фраза сприймається менш негативно, хоч нею сказано те саме, що й першою;
- імператив доконаного виду дієслова: *Сядь на місце!* — різкість; *Ну да, розповідай!* — недовіра й незгода; *Та почекай!* — іронічне засудження даремної надії та ін. Деякі граматичні форми набувають негативну конотацію лише у складі певних синтаксичних конструкцій. Так, форми умовного способу з часткою *б*, зазвичай пом’якшують (порівняно з імперативом) категоричність і різ-

кість спонукання до дії (*— Ти не міг би підійти до мене після заняття?*). Проте існують конструкції, у яких форми умовного способу набувають фамільярного й грубого значення, особливо в конструкціях типу *А не + дієсл. ум. сп.* (*А не помовчав би ти? А не пішов би ти?*). Подібні конструкції є яскравим маркером конфлікту;

- модулі, що ускладнюють структуру простої пропозиції, зокрема звертання та вставні одиниці. Успішність комунікації виявляється в орієнтації на адресата, яка реалізується зокрема у звертанні до співрозмовника. Вибір доречної форми звертання через номінацію співрозмовника свідчить про ефективність спілкування, оскільки задає настанову на контакт, формує загальну тональність взаємодії. Неприйняття співрозмовником обраної форми звертання є показником того, що продовження мовного контакту небажане або неможливе. Вставні слова, словосполучення й пропозиції значно підсилюють або послаблюють позитивне або негативне враження співрозмовника від вислову або партнера. Використовуючи їх “у своїх інтересах”, для потрібної дії на адресата, мовець залучає співрозмовника до кола бажаних або потрібних йому модальних оцінок і кваліфікацій вислову. *Ніде правди діти, безсумнівно, говорять, м’яко кажучи, як повелося, не в докір будь сказане* — ці та інші вставні одиниці здатні вносити дисгармонію у спілкування;
- вживання синтаксичних структур у невластивих їм значеннях з додатковими конотаціями на кшталт: *Воно мені треба! Це мене хвилює!* Подібні синтаксичні конструкції, що будуються на антифразисі (грец. *antifrasis* від *anti* — проти і *frasis* — вислів, зворот мови) — стилістичній фігурі, яка будується на вживанні слова в протилежному значенні, передбачає вираження заперечення чого-небудь шляхом твердження й містить імпліцитну (приховану) негативну оцінку. Експресивно-іронічне пе-

стратегії протилежний першому й умовно може бути позначений як “ну й що, що написано, а в житті ось так — неділя — традиційно вихідний день”; 3) орієнтація на вербалізований зміст, але, на відміну від стратегії першого виду, тут інтерпретатор виходить з того, що “стверджується все, що не спростовується” (те, що каса в неділю не працює, не зазначено); 4) привласнення мовним одиницям суб’єктивного значення — “лід словом “щоденно” малося на увазі “у робочі дні”; 5) виведення інформації логічним шляхом — у суботу день скорочений, а значить, що неділя — це вихідний; 6) текст не є об’єктом інтерпретації, а лише сигналом власної мовленнєвої діяльності. Адресат виходить не зі змісту тексту, а з власних уподобань — “мені зручно, щоб каса працювала в неділю” (приклад за Л. Г. Кім).

Лексичні маркери:

- обценна лексика (“обценне”, *obscene* — ймовірно, це спотворене або змінене латинське слово *scene*, що означає “поза сценою”). Отже, обценне -- це те, що має бути поза сценою, поза театральними підмостками нашого життя. “Брудне” або обценне слово — це таке слово, яке порушує правила поведінки, яке насмілюється озвучити те, що не слід бачити або чути (за В. І. Жельвісом).

Нормативна та ненормативна лексика (за Й. А. Стерніним):

За нормативністю	Нормативна (прийнята в будь-якій ситуації)	Ненормативна (прийнята в обмеженій кількості ситуацій)		
За стилістичною співвіднесеністю	Літературна та розмовна	Знижена (сленг, жаргон, просторіччя, вульгаризми)	Лайлива	Нецензурна
За етичним критерієм (прийнятності в громадському місці)	Пристойна	Некультурна	Лихослів'я	Непристойна

- негативна оцінна лексика для характеристики партнера (його зовнішності та особистісних якостей);
- слова-агноніми (лексичні одиниці, які невідомі, незрозумілі або малозрозумілі багатьом);
- типові для розмовної мови спеціальні номінації учасників комунікації (зазвичай малознайомих або незнайомих) за якою-небудь прикметою, найчастіше зовнішньою (в окулярах, у червоній кофтині, з собакою та ін.);
- використання прізвища замість імені та по батькові:

“...к Шарикову явился молодой человек, оказавшийся женщиной, и вручил ему документы, которые Шариков немедленно заложил в карман пиджака и немедленно же после этого позвал доктора Борменталья:

— Борменталь!

— Нет, уж вы меня по имени и отчеству, пожалуйста, называйте! — отозвался Борменталь, меняясь в лице. [...]

— Ну, и меня называйте по имени и отчеству, — совершенно основательно ответил Шариков.

— Нет! — загремел в дверях Филипп Филиппович, — по такому имени и отчеству в моей квартире я вас не разрешу называть. Если вам угодно, чтобы вас перестали именовать фамильярно “Шариков”, — я и доктор Борменталь будем называть вас “господин Шариков” (М. Булгаков “Собачье сердце” (уривок).

Граматичні маркери (за В. С. Третьяковою):

- особливе використання морфологічних форм, що вказують на автора висловлювання: рекомендують обмежувати вживання займенника *я*. Обмежується використання цього займенника у певних жанрах офіційно-ділового мовлення. У науковому, публіцистичному та деяких інших видах мовлення прийнято (традиція бере початок від часів князівської доби) замість *я* вживати займенник *ми* в різних відмінкових формах: *Ми встановили; Нами встановлено; Нам було важливо встановити* та співвідносний із *ми* присвійний займенник *На нашу думку; За нашими даними; У нашому звіті*. Це “множина скром-

(мовчазний дозвіл партнерові самостійно прийняти рішення), відходу від теми або зміни сценарію; “інтереси справи перш за все” — виробити взаємоприйнятне рішення, застосувати стратегії компромісу і співпраці та кооперативні тактики переговорів, поступок, рад, згоди, припущень, переконань, прохань тощо).

Залежно від результату діалогічної взаємодії мовців з різними або однаковими мовними кодами О. В. Саржина виділяє інвективний і неінвективний дискурс та їх різновиди:

1. У межах інвективного дискурсу: настанова автора — інвективний вплив, мовний код автора і адресата — об’єктивний (прийнятий у соціумі), результат — конфлікт (а) або відсутність конфлікту (б):

а) — *Порівняла... телятину з козлятиною.*

— *І буду порівнювати! Тому що одна людина живе — горить, а інша — тліє. У одного — кожна порочка змістом просякнута, а інші... роблять тільки свою справу, й все. Жеребці.*

— *Ні всім же комісарам бути! — сердито возражал Глухов, ображений за “жеребця” (В. Шукшин “Безсовесні”).*

б) — *Степане! — покликала стара.*

— *Мм?*

— *Ти не лежи так...*

— *Як не лежи, дура? Один помирає, а вона — не лежи так. Як мені лежати-то? На карачках?*

— *Я покличу Михайловича — пособорує?*

— *Пішли ви!.. Швидко він мені доброго зробив... (В. Шукшин “Як старий помирав”).*

2. У межах інвективного дискурсу: настанова автора — інвективний вплив, мовний код автора — об’єктивний, мовний код адресата — суб’єктивний (той, що відрізняється від загальноприйнятого), результат — відсутність конфлікту:

Спочатку він поставився до мене неприязно й навіть ображав мене, тобто думав, що ображає, називаючи мене собакою, — тут арештанти посміхнулися, — я особисто не бачу нічого дурного в цьому звірі, щоб ображатися на це слово (М. Булгаков “Майстер і Маргарита”).

3. У межах неінвективного дискурсу: настанова автора — відсутність інвективного впливу, мовний код автора — суб’єктивний, мов-

ний код адресата — об'єктивний, результат — конфлікт, або відсутність конфлікту.

4. У межах неінвективного дискурсу: настанова автора — відсутність інвективного впливу, використання інвективи у фатичній функції, мовний код автора — об'єктивний, мовний код адресата — об'єктивний, результат — відсутність конфлікту:

— *Отець! Отець... Слухай сюди!*

— *Не хочу! — плакав піп.*

— *Слухай сюди, колода! (В. Шукшин "Вірую").*

5. У межах неінвективного дискурсу: настанова автора — відсутність інвективного впливу, мовний код автора — суб'єктивний, мовний код адресата — суб'єктивний, результат — відсутність конфлікту:

— *Глашко! — кричав він дівчині. — Коли заміж-то вийдеш, тьолько така?! Хоч би гульнуть на твоєму весіллі!*

— *Не бере нікто, Колю! — відповідала балаклива Глашка. — Я уж давно зібралася! (В. Шукшин "Випадковий вистріл").*

6. У межах неінвективного дискурсу: настанова автора — відсутність інвективного впливу, мовний код автора — об'єктивний, мовний код адресата — суб'єктивний, результат — конфлікт:

"...Сафроньч... проводил все свое время в трактирах и кабаках и при встречах злил немца желанием ему "сто лет здравствовать и двадцать на карачках ползатъ", на что немец Гуго Пекторалис говорил, что тот "сам часто из трактиров на карачках ползает". Судья же "не разделил взгляда Гуго на самое слово КАРАЧКИ и не видал причины, почему бы и немцу не поползти на карачках", ибо "ползатъ на карачках, после ста лет жизни, в устах Сафроньча есть выражение высшего благожелания примерного благоденствия Пекторалису, — тогда как со стороны сего последнего это же самое слово о ползанье Сафроньча из трактиров произносимо как укоризна, за которую Гуго надлежит подвергнуть взысканию" (М. С. Лесков "Зализна воля") (приклади за О. В. Саржиною).

2. Лінгвоюридеми та поняття юридизації мови

Використання вербальних засобів може бути елементом **об'єктивної (зовнішньої) сторони правопорушення**. Об'єктом правопорушення може виступати лише інформація й лише такі її види: твори, що є об'єктом авторських прав;

реосмислення ствердних конструкцій на вшталт: *Багато ти знаєш! Велике цабе! Я тобі поговорю!* — несе сильний конфліктний потенціал;

- порядок слів: *Пан Митхуренко — демократ особливо махровий...*

В. С. Третякова зауважує, що в основі мовленнєвої поведінки учасників конфлікту лежать **мовленнєві стратегії**. Якщо співрозмовники здійснили свої комунікативні наміри й при цьому зберегли “баланс стосунків”, — це означає, що спілкування будувалося на основі *стратегій кооперації*. Навпаки, якщо комунікативна мета не досягається, а спілкування не сприяє виявленню позитивних особистісних якостей суб'єктів мовлення, то акт комунікації регулюється *стратегіями конфронтації*. Стратегічний задум учасника конфліктної взаємодії визначає вибір тактичних прийомів для його реалізації — **мовленнєвих тактик**. Мовленнєва стратегія і мовленнєва тактика чітко співвідносяться. Для реалізації кооперативних стратегій використовуються відповідно *тактики кооперації*: пропозиції, згоди, поступки, схвалення, похвали, компліменту та ін. Стратегії конфронтації пов'язані з *конфронтаційними тактиками*: погрози, залякування, докору, звинувачення, знущання, ущипливості, образи, провокації та ін. Існують двозначні тактики, які можуть бути як кооперативними, так і конфліктними залежно від того, в межах якої стратегії вони використовуються. Наприклад, тактика брехні виконує кооперативну функцію, реалізуючи стратегію ввічливості, мета якої “не нашкодити” партнерові, “підняти” свого співрозмовника. Одночасно ця тактика може бути конфліктним засобом у межах стратегії дискредитації.

Тип мовленнєвої взаємодії залежно від результату може бути: *ефективний* і *неефективний*. Звичайно, результат може бути досягнутий різними способами — мовним актом ввічливого прохання або наказу у вигляді імперативу, інвективної лексики, ображаючи та принижуючи особу співрозмовника. Тому зауважимо, що ефективність спілкування пов'язана з

його якістю. Так, Г. П. Грайс під ефективністю розуміє такий конвенціональний та інтенціональний вплив на слухача, за допомогою якого той пізнає намір мовця (“принцип кооперації”). Є. М. Ширяєв вважає, що ефективне спілкування — це оптимальний спосіб досягнення поставлених комунікативних завдань, коли ілокуція (намір мовця) відповідає перлокуції (сприйняття слухачем). Й. А. Стернін у поняття “ефективне спілкування” вкладає “баланс стосунків”: досягає поставлених мовцями немовних і мовних цілей і зберігає рівновагу між ними, тобто реалізує комунікативну мету. Не випадково дослідники юрислінгвістики одним із критеріїв образливості вважають негативний психологічний стан людини в результаті спрямованої на неї мовної дії.

Існує кілька **типів діалогічної взаємодії у конфлікті** (за В. С. Третьяковою): 1) *обопільний конфлікт*, 2) *однонаправлений конфлікт* (один із комунікантів, на якого спрямовані конфліктні дії, усувається, не роблячи жодних кроків у відповідь); 3) *гармонізований конфлікт* (один з учасників ККА невитриманий, агресивно активний у протидії, а інший доброзичливий і не менш активний у прагненні зняти напругу, загасити конфлікт). Щодо третього типу існують такі **моделі гармонізаційної мовленнєвої поведінки**: 3.1. *Модель запобігання конфлікту* (у потенційно конфліктних ситуаціях; семантичних кліше: власне спонукання (прохання, зауваження тощо) + причина спонукання + обґрунтування важливості спонукання + формули етикету: *Будь ласка, зроби (не роби) це, тому що...*); 3.2. *Модель нейтралізації конфлікту* (у ситуаціях конфліктного ризику, якщо в потенційно конфліктних ситуаціях партнер в комунікації не використав у спілкуванні моделі запобігання конфлікту); 3.3. *Модель гармонізації конфлікту* (у власне конфліктних ситуаціях; “підігравання партнерові” — не загострювати стосунки з партнером, не виносити наявні розбіжності або суперечності на відкрите обговорення, застосовувати тактики згоди, поступки, схвалення, похвали, обіцянок тощо; “ігнорування проблеми” — застосовувати тактики замовчування

інформація, що є об'єктом патентного права; товарні знаки й знаки обслуговування. В інших випадках інформація, виражена у вербальній формі, може бути лише **предметом або засобом скоєння правопорушення**. Для цієї категорії правопорушень з використанням вербальних засобів принциповим є той факт, що предметом можуть бути матеріальні цінності. Наприклад, реалізуючи своє право на свободу слова, особа може порушити державні або приватні інтереси, шляхом розголошування відомостей, що є державною або комерційною таємницею.

І. В. Біндюков наголошує, що слово як таке не є елементом правопорушення, а виступає лише способом зовнішнього вираження інформації, яка і є певною ознакою складу, за яким подібні правопорушення кваліфікуються. Слово має значення повноцінного елементу складу лише в злочинах проти честі, гідності й ділової репутації. Безпосереднім об'єктом таких злочинів, як наклеп і образа, є честь і гідність людини. Наклеп і образа можуть бути скоєні у словесній (вербальній) формі й характеризуватися непристойністю змісту. Слова, які служили для вираження негативної оцінки якостей особи, є засобом скоєння злочину. Отже, слова й інформація, виражені вербально, можуть бути елементом об'єктивної сторони (тобто зовнішнім вираженням) правопорушення і характеризують спосіб скоєння злочину.

Мовні правопорушення називають **лінгвоюридемами** (за М. Д. Голєвим), наприклад, лінгвоюридема “образа”, приниження честі та гідності, “мовне хуліганство” (лихослів'я у громадському місці), “неповага до суду”, плагіат, мовне шахрайство (у передвиборчій агітації, рекламній діяльності, псевдомедичних технологіях).

Проте набагато істотніша роль вербальних форм у **суб'єктивній стороні правопорушення**. На думку І. В. Біндюкова, суб'єктивна сторона правопорушення — це психічна діяльність особи, безпосередньо пов'язана зі скоєнням правопорушення, вона характеризує процеси, що відбуваються у психіці право-

порушника, і не може безпосередньо сприйматися потерпілим і третіми особами. Кваліфікуючи діяння як протиправне, дуже важливо враховувати особу правопорушника, а також ті обставини, які передували скоєнню цього діяння. Встановлення причинно-наслідкового зв'язку є найбільш трудомістким процесом під час проведення слідства у подібних справах. Завдання встановлення причинного зв'язку виникає не лише під час проведення слідства у справах, у яких текст побічно або безпосередньо вплинув на скоєння протиправного діяння, а й у тих випадках, коли текст сам собою спровокував настання негативних наслідків, що призвели до порушення чийось прав. Наприклад, те або інше повідомлення у ЗМІ, що містить у собі інформацію економічного характеру (новини ринку, аналітичні й фінансові звіти конкретних компаній), може істотно вплинути на фінансове становище як окремих компаній, так і приватних осіб. Причому навмисно спотворена інформація може пропонуватися у такій формі, що не можна встановити той факт, що повідомлення використовувалося для скоєння кримінально-карних діянь.

У першій половині 90-х років багато заводів, опинившись у важкому економічному становищі, стали шукати вихід з нього не зовсім законними шляхами, наприклад, перейменування молодіжних гуртожитків у житлові будинки, при цьому статус житлового будинку дозволяє звільнити коменданта, паспортиста й вихователя, а також ліквідувати вахту — тобто звільнити також і вахтерів і зняти вахтовий телефон. Економія не абияка, але все-таки економія. Отже, перед нами особливий вид кримінального злочину — **мовленнєвим шахрайством**. Якщо перейменування об'єкта або суб'єкта зроблено з корисливих міркувань або з наміром ухилення від необхідних організаційно-економічних заходів, що вимагають додаткових зусиль, якщо це діяння спричинило негативні наслідки для громадянина й тим більше для маси громадян, — це повинно розцінюватися як діяння злочинне (приклад за Б. І. Осиповим).

адресата негайної негативної реакції (тобто у свого роду емоційному ударі). Словесна обмова або паплюження когось або чогось, образа або приниження когось; висловлювання погроз, деструктивних побажань на чийсь адресу тощо.

Б. Я. Шарифуллін наголошує, що будь-яке насилля, у тому числі й мовне, агресивне, оскільки має деструктивну дію щодо особи, виражену в агресивній формі. З іншого боку, не у всіх випадках мовна агресія може здійснюватися в насильницькій формі, хоча, зрозуміло, націленість на завдання образи або завдання якої-небудь шкоди має на увазі психічну деструктивну дію на особу адресата. Проте агресивні вислови однієї людини на адресу якої-небудь організації, наприклад політичної партії, у присутності члена цієї партії справляють на нього очевидну негативну дію, але навряд чи можна вважати цей факт виявом насилля проти нього особисто й тим більше проти його партії. Мовне насилля завжди спрямоване проти окремої особи, а мовна агресія може мати своїм об'єктом кого і що завгодно. Висловитися агресивно, наприклад, в інвективній формі можна і з приводу неживого об'єкта (*Ненавиджу ці прокляті американські гамбургери!*).

4. Поняття мовного екстремізму

Мовний екстремізм (за М. Осадчим) — це вербальні дії, що спрямовуються на збудження національної, расової, релігійної або соціальної ворожнечі через сприяння формуванню у свідомості читача (слухача) негативного образу людини на основі її належності до спеціальної групи.

ЛІТЕРАТУРА

Базылев В. Н. Конфликтные ситуации в сфере политико-правовой коммуникации // Юрислингвистика-2: русский язык в его естественном и юридическом бытии: межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Н. Д. Голева. Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2000. С. 159–168.

Биндюков И. В. Квалификация составов языковых правонарушений // Юрислингвистика-5: юридические аспекты языка и лингви-

стические аспекты права / под ред. Н. Д. Голева. Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2004. С. 199–210.

Булдыгина Е. Ю., Стеклова Т. И. Проявление языковой агрессии в СМИ // Юрислингвистика-2: Русский язык в его естественном и юридическом бытии. Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2000. С. 149–157.

Булдыгина Е. Ю., Лапто М. А., Трипольская Т. А. Признаки экстремистского текста: квалификация “конфликтоопасных” языковых средств и авторских приемов // Юрислингвистика-9: Истина в языке и праве. Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2008. С. 113–125.

Быкова О. Н. Речевая (языковая, вербальная) агрессия // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения: науч.-метод. бюл.; Краснояр. гос. ун-т / под ред. А. П. Сковородникова. Красноярск, 1990. Вып. 1 (8).

Голев Н. Д. Обсценная лексика в игровом аспекте (на материале русского лингвистического фольклора) // Юрислингвистика-6: Инвективное и манипулятивное функционирование языка. Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2005. С. 185–223.

Голев Н. Д. Экспертиза конфликтных текстов в современной лингвистической и юридической парадигмах // Теория и практика лингвистического анализа текстов СМИ в судебных экспертизах и информационных спорах: сб. материалов науч.-практ. семинара, (Москва, 7–8 декаб. 2002 г.). Ч. 2. / под ред. проф. М. В. Горбаневско-го. Москва, 2003. С. 64–73.

Голев Н. Д. Юридизация языковых конфликтов как основание их типологии // Юрислингвистика-9: Истина в языке и праве: межвуз. сб. науч. тр. Кемерово; Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2008. С. 136–155.

Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении // Юрислингвистика-1: Проблемы и перспективы. Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 1999. С. 11–58.

Грайс Г. П. Логика речевого общения // НЗЛ. Вып. XVI. Москва : Просвещение, 1985. С. 217–237.

Даниленко О. А. Язык конфликта как объект лингвосociологии: [характеристики языка конфликта и их социальный смысл на уровне повседневных практик коммуникации] // Социс. 2006. № 4. С. 89–98.

Дмитриев А. В. Введение в общую теорию конфликтов: Юридическая конфликтология: монография. Ч. 1 / А. В. Дмитриев, В. Н. Куд-

ККУ Стаття 125. Наклеп. Наклеп, тобто поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу, — карається позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же строк, або штрафом від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, або громадською доганою.

Наклеп у друкованому або іншим способом розмноженому творі, в анонімному листі, а так само вчинений особою, раніше судимою за клевету, — карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати.

Наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину, — карається позбавленням волі на строк до п'яти років. (Стаття 125 зі змінами, внесеними згідно з Указами ПВР від 12.01.83 № 4571-10; від 10.12.85 № 1432-11, Законом від 08.02.95 № 41/95-ВР).

ККУ Стаття 126. Образа. Образа, тобто умисне приниження честі і гідності особи, виражене в непристойній формі, — карається виправними роботами на строк до одного року або штрафом від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, або громадською доганою (Стаття 126 зі змінами, внесеними згідно з Указом ПВР від 12.01.83 № 4571-10, Законом від 08.02.95 № 41/95-ВР).

Отже, у ст. 126 містяться лише два терміни — “образа” і “непристойна форма”, причому, якщо перший термін ще якось пояснений, другий поданий без всяких пояснень, що породжує немало питань. У США на разі розроблена ціла система покарань за образу словом. Наприклад, телефонне хуліганство, непристойні образи телефоном розглядаються як справжній злочин, що карається ув'язненням. За сексуальне домагання накладається штраф. Встановлюються обмеження на те, що можна й чого неможна писати, наприклад, на майках (точніше, писати можна що завгодно, але неможна в майках з непристойними написами розгулювати в громадському місці), на бамперах автомашин, на дошках оголошень; непристойності заборонено передавати електронною поштою. Покарання

можуть бути різними: в одних випадках — громадський осуд, в інших — справа передається до суду. Слова, що ображають національну або расову належність, оголошені поза законом і можуть призвести до судового переслідування як такі, що посягають на цивільні права американця. Також американці мають право розпочати судове переслідування за розказаний непристойний анекдот, грубі коментарі щодо чиеїсь зовнішності або сексуальної поведінки, а також випадки на адресу протилежної статі. Відповідні покарання можуть бути дуже суворими (приклад за В. І. Жельвісом).

Проте, щоб у процесі оцінки поведінки унеможливити несправедливість, необхідно створити систему точних формулювань того, чого потрібно дотримуватися й чого неможна порушувати. Ці формулювання покликані визначити, що підсудно і що неосудно у зв'язку з психо-соціо-етно-лінгвістичними обставинами, тобто враховувати загальну психологію людини, її місце в суспільстві, національні особливості народу, до якого вона належить, і, нарешті, її мовні особливості й особисті можливості.

3. Мовні правопорушення та мовна агресія і мовне насилля

Мовне насилля (за Б. Я. Шарифулліним) — форма психічної деструктивної дії на особу адресата за допомогою вербальних дій (наприклад, погрози); “форма мовленнєвої поведінки, націленої на образу або навмисне завдання шкоди людині, групі людей, організації або суспільству загалом” (О. Н. Бикова). Тут присутні поняття образи і навмисного завдання шкоди, які повинні, поза сумнівом, отримати відповідну правову оцінку. Інакше кажучи, будь-яка людина (група людей, організація тощо), що стали адресатом (об'єктом) мовного насилля іншої особи, має повне право у законному порядку захистити свої права, звернувшись до суду з відповідним позовом.

Мовна агресія (за О. С. Іссерс) — це вислови, мета яких полягає не в переданні будь-якої інформації, а в провокуванні в

БЛОК II

ОСНОВИ ЛІНГВОКОНФЛІКТОЛОГІЇ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Тема 7. Конфліктне функціонування мови: мовна агресія, мовний екстремізм, мовні правопорушення. Юридизація мовно-мовленнєвих конфліктів (Практичне заняття)

Питання для контролю знань

1. Поняття лінгвоправового конфлікту. Маркери конфліктного комунікативного акту.
2. Лінгвоюридици та поняття юридизації мови.
3. Мовні правопорушення та мовна агресія і мовне насилля.
4. Поняття мовного екстремізму.

Основні поняття: лінгвоправовий конфлікт, конфліктний комунікативний акт, мовленнєвий жанр, мовленнєва стратегія, мовленнєва тактика, мовні маркери конфліктогенного тексту, мовленнєва взаємодія, мовний код, лінгвоюридика, юридизація мови, мовна агресія, мовний екстремізм, мовні правопорушення.

1. Поняття лінгвоправового конфлікту. Маркери конфліктного комунікативного акту

Мовленнєвий конфлікт (за В. С. Третьяковою) — це стан протиборства учасників конфлікту, в результаті якого кожна зі сторін свідомо й активно діє на шкоду протилежній стороні, експлікуючи свої дії вербальними й прагматичними засобами, а друга сторона, усвідомлюючи, що зазначені дії скеровані проти її інтересів, вдається до дій у відповідь проти першого учасника.